

LASTENSUOJELUN ASIAKKUUS JA ASIAKIRJAT VANHEMPIEN KOKEMUKSINA

Tarja Vierula: *YTM, tutkija, Tampereen yliopisto*

tarja.vierula@uta.fi

Janus vol. 22 (4) 2014, 343–360

 Janus

Tiivistelmä

Artikkelissa tarkastellaan lastensuojelun asiakkuuden ja asiakirjojen tarinoiden suhteita vanhempien kertomina. Aineistona on seitsemän huostaan otettujen lasten äitien kerronnallista haastattelua, jotka on analysoitu teemaattisen sisällönanalyysin menetelmin. Analyysi tapahtuu henkilökohtaisen elämän ja sitä koskevan tarinan omistamisen näkökulmasta. Aineistolähtöisen analyysin tuloksina asiakkuuden ja asiakirjojen tarinoiden suhteita on kolmenlaisia, jotka olen nimennyt yhteneväksi, korjaavaksi ja kiistäväksi. Yhtenevässä suhteessa asiakkuudesta ja asiakirjoista kerrottu ovat linjassa keskenään, jolloin vanhemman henkilökohtainen elämä tulee kannatelluksi ja omistusoikeus omaan tarinaan säilyy. Korjaavassa suhteessa asiakkuudesta kerrottu korjaa tai täydentää dokumentoitua, joka uhkaa henkilökohtaista elämää ja tuottaa osittaisen oman tarinan menettämisen. Kiistävässä suhteessa asiakkuudesta kerrottu taas korvaa dokumentoitua, joka murtaa henkilökohtaista elämää ja oman tarinan omistamista. Tutkimuksen tuloksia voidaan hyödyntää sosiaalityön dokumentoinnissa ja käytäntöjen kehittämisessä.

Lastensuojeluasiakkuuksien aikana syntyy lasten ja vanhempien henkilökohtaista elämää koskevaa dokumentoitua tietoa, jonka pohjalta viranomaiset suuntaavat toimintaansa ja tekevät asiakkaita koskevia päätöksiä. Lastensuojelun asiakirjat eivät ole kuitenkaan olemassa pelkästään institutionaalista käyttöä varten, vaan ne voivat olla tärkeitä dokumentteja myös asiakkaille. Asiakkaiden näkemykset asiakirjoista ovat jääneet suomalaisessa dokumentointitutkimuksessa ja yhteiskuntapolitiisessa keskustelussa lähes kuulumattomiin (kuitenkin Eronen 2008; Vierula 2012 ja 2013). Artikkelini valottaa kyseistä katvealuetta ja osallistuu lastensuojelun dokumentointiin liittyvään tutkimuskeskusteluun. Aiemmissä lastensuojelun dokumentointia

tarkastelleissa tutkimuksissa on keskitytty asiakirjojen sisältöjen analysointiin (esim. Saurama 2002; Kääriäinen 2003 ja 2006; Urek 2005; Roose ym. 2009; Pekkarinen 2010). On tutkittu myös sijoitettuihin olleiden kokemuksia siitä, millaisia käytäntöjä he ovat kohdanneet haluttuaan tutustua itseään koskeviin asiakirjoihin ja millaisia kokemuksia heillä on niiden lukemisesta (esim. Murray & Humphreys 2012; Goddard ym. 2013). Artikkelin lähtökohtana on arvostaa asiakkaiden kokemustietoa ja nostaa se lastensuojelun asiakirjojen ja asiakirjakäytäntöjen kehittämisen osaksi.

Artikkeli on osa väitöstutkimustani, jossa tarkastelen kansalaisten ja heitä koskevien, viranomaisten ja asiantuntijoiden tuottamien lastensuojelu-

asiakirjojen välisiä suhteita asiakkaiden näkökulmasta. Tutkimusotteeni on hermeneuttis-fenomenologinen ja konstruktionistiseen tutkimusperinteeseen kiinnittyvä ja se ammentaa vaikutteita myös narratiivisesta tutkimuksesta (myös esim. Granfelt 1998; Kulmala 2006). Tässä osatutkimuksessa pyrin ymmärtämään ja tulkitsemaan vanhempien kertomia kokemuksia ja merkityksenantoja heidän lastensuojeluasiakkuuksiensa ja niitä koskevien asiakirjojen suhteista.

Lastensuojelun asiakirjoille on ominaista, että niitä laativat ja lukevat monet eri tahot ja ne ovat käytettävissä useissa erilaisissa instituutioissa. Asiakirjat dokumentoivat lastensuojelun institutionaalisen tehtävän toteuttamisesta ja tekevät tuota tehtävää näkyväksi. Samalla asiakirjat tulkitsevat, muokkaavat ja tallentavat tarinoita asiakkaiden henkilökohtaisesta elämästä. Asiakirjojen tarinat tuottavat ja ylläpitävät todellisuutta ja osallistuvat hallinnolliseen päätöksentekoon. Asiakirjojen tarinoilla on seurauksia ihmisille, joista ne kertovat. Siksi on tärkeää tutkia, mitä asiakirjat ovat ja mitä niiden toivottaisiin henkilökohtaisen elämän näkökulmasta olevan. Tarinalla tarkoitan tapahtumakulun tulkintaa: koska elämme moninaisten todellisuuden tulkintojen keskellä, samoista tapahtumista voi tehdä erilaisia tulkintoja näkökulmasta riippuen (esim. Smythe & Murray 2000; Hänninen 2002, 141–142). Tarkastelen aihealuetta haastatteluaineiston avulla sen jälkeen, kun olen tarkentanut tutkimuksen teoreettiset ja metodiset lähtökohdat, kuvannut aineiston sekä kertonut lyhyesti analyysin kulun.

LASTENSUOJELUN ASIAKIRJAT HENKILÖKOHTAISEN ELÄMÄN RAKENTAJINA

Haen teoreettista ymmärrystä tulkittaani katsomalla kerrottua asiakkaiden henkilökohtaisen elämän näkökulmasta (Smart 2007). Henkilökohtainen elämä on ainutkertaista, elettyä ja koettua. Samalla se kiinnittyy erilaisiin muutuviin suhteisiin ja yhteyksiin. Ihmiset rakentavat henkilökohtaista elämäänsä, jatkuvuutta ja käsitystä itsestään kerrotujen tarinoiden, valokuvien ja muistoesineiden avulla. Esimerkiksi tietyt, toistetut perhetarinat tuovat järjestystä elämäämme ja rakentavat näkemystä siitä, keitä me olemme. (Smart 2007, 40; Swain & Musgrove 2012, 6.) Carol Martin (2007, 38–40) mukaan lähiyhteisömme vaikuttaa siihen, miten paljon menneestä muistamme. Muokkaamalla ja valikoimalla yhteisiä muistoja yhteisön jäsenet tuottavat tunteen jaetusta historiasta ja identiteetistä. Jaettujen muistojen luominen kertomalla, valokuvia katselemalla ja muistelemalla synnyttää vahvoja siteitä. Jopa yksilöllinen muisti on siis vahvasti sosiaalista ja yhteydessä tunteisiimme. (emt.)

Kun henkilökohtaiseen elämään liittyvistä tarinoista tulee lastensuojelun kanssa jaettuja, niitä sekä puhutaan, eletään että kirjataan erilaisissa lastensuojelun toteuttamisen paikoissa ja tiloissa. Asiakirjat kantavat mukanaan menneitä tapahtumia tuoden eletyn ja koetun uudelleen läpikäytäväksi aina silloin, kun asiakirjoja luetaan. Asiakirjojen tarinoita ei voi erottaa asiakasasemasta eikä tilanteista, joista ne kertovat. (esim. Vierula 2012, 156–158; Goddard ym. 2013, 766–767.) Tutkimukset tuovat esiin, miten lastensuojelun asiakirjojen tarinat voivat osallistua perhetarinoiden

tapaan kirjaamisen kohteina olleiden muistojen ja itseymmärryksen rakentamiseen. Jossakin vaiheessa elämäänsä ihmiselle voi tulla tarve jäljittää perhehistoriaansa tarkemmin, ja tämä koskee myös adoptoituja ja sijoitettuna olleita. Tiedontarpeet voivat olla moninaisia, sillä sijoitettuna olleiden tietämys varhaislapsuudestaan, vanhemmistaan, muista läheisistään ja huostaanottoon johtaneista olosuhteista saattaa olla aukkoista tai puuttua lähes kokonaan. (esim. Clapton 2008, 135; Murray & Humphreys 2012; Swain & Musgrove 2012; Goddard ym. 2013.) Jos muita kertojia ei ole, tiedontarpeisiin vastaaminen jää asiakirjoille. Lastensuojelun asiakirjoja ei ole kuitenkaan laadittu sillä ajatuksella, että niiden tulisi kertoa lapsille ja/tai vanhemmille heidän elämäntarinaansa (Swain & Musgrove 2012, 7), vaan ensisijaisesti ne on kirjoitettu palvelemaan institutionaalisia työkäytäntöjä. Näin lastensuojelun asiakirjat tuottavat parhaimmillaankin vain osittaisia vastauksia kysymyksiin sijoitukseen johtaneista syistä ja tapahtumista (esim. Murray & Humphreys 2012). Kuvaukset saattavat palvella viranomaisia, mutta eivät välttämättä muita asianosaisia.

Lastensuojelun asiakirjoissa kirjoitetaan henkilökohtaisesti eletystä ja koe-tusta. Elämäkertatyyppeinä teksteinä ne ovat erilaisia kuin monet muut viranomais- ja asiantuntijatekstit. Kun asiakkaat kertovat ainutkertaisia ja yksilöllisiä tarinoita henkilökohtaisesta elämästään ja asiakirjojen kirjoittajat tulkitsevat ja kirjoittavat samoja tapahtumia institutionaalisesta näkökulmasta, kyseessä on kaksi aivan erityyppistä, samaan kertomukseen perustuvaa tarinaa. Tästä seuraa olennainen jännite henki-

lökohtaisesti kerrotun ja institutionaalisesti kirjatun tarinan välille. Asiakkaan voi olla vaikea tunnistaa itseään toisen kirjoittamasta, jolloin hän voi tuntea tulleensa petetyksi tai kokea, että hänen omiin kokemuksiinsa liittyvää määräysvaltaa on horjutettu. (Ks. Smythe & Murray 2000, 324–325, 328.)

Voidaan ajatella, että kukin meistä omistaa oman tarinansa. Tällä tarkoitan jokaisen oikeutta omaan, subjektiivisiin kokemuksiinsa perustuvaan tulkitintaan tapahtumista, joissa on osallisena henkilökohtaisessa elämässään. Koska lastensuojelun asiakirjoissa on useita tietolähteitä ja tietämisen kohteita, kysymys tarinan omistamisesta on oleellinen, mutta monimutkainen. (Ks. De Fina & Georgakopoulou 2011, 147.) Omistajuuden teema nostaa pohdittavaksi, kuka tai ketkä viimekädessä kontrolloivat ja määrittävät sitä, miten ihmisten tarinat tulevat (uudelleen) tulkituiksi, (uudelleen)kirjoitetuiksi ja (uudelleen)kerrotuiksi ja millaisin seurauksin (ks. esim. Smythe & Murray 2000; Ellis 2007; De Fina & Georgakopoulou 2011, 147–153). Tässä tutkimuksessa keskityn omistajuussuhteisiin, jotka liittyvät viranomaisten ja asiakkaiden välisiin asiakkuuden tarinoihin.

Käsitys lapsesta lastensuojelun ensisijaisena asiakkaana on viime aikoina vahvistunut sekä lain tasolla että tutkimuksessa (esim. Bardy 2009). Lastensuojelussa vanhemmuussuhteet, niiden säätely ja muuttaminen ovat kuitenkin intervention kohteina ja vanhemmuussuhteissa työskentely on yhä suureksi osaksi äitien kanssa toimimista naisten perinteisen huolenpitotehtävän vuoksi. Siksi lapsesta kirjoittaminen tarkoittaa vääjäämättä sitä, että lastensuojelun

työntekijät kirjoittavat myös vanhemmista ja erityisesti äidistä (esim. Saurama 2002, 51). Koska elämme jatkuvasti suhteessa muihin, on mahdotonta kertoa tai kirjoittaa pelkästään omaa tarinaansa. Itsestä kertominen sisältää aina myös kerrontaa muista. Näin ajatellen kukaan meistä ei yksin omista omaa tarinaansa, vaan oma tarinamme on aina osa muiden tarinaa. (Ellis 2007, 25; Eronen 2012, 107.) Kuten William E. Smythe ja Maureen J. Murray (2000, 325) kirjoittavat, kysymykset tarinan omistajuudesta ja tulkinnallisesta määräysvallasta ovat hienovaraisia, monimutkaisia ja kaiken läpäiseviä.

LASTENSUOJELUN ASIAKIRJAT INSTITUTIONAALISEN TEHTÄVÄN TOTEUTTAJINA

Kuten edellä totesin, jokaisella meistä on oikeus omaan tarinaamme siinä mielessä, että viimesijainen esittämis- ja tulkintavalta henkilökohtaista elämäämme koskeviin episodeihin on yleensä meillä itsellämme. Lastensuojeluasiakkuus muuttaa tätä asetelmaa, sillä osasta henkilökohtaisen elämän tarinoita tulee dokumentoinnin myötä instituution virallisesti hallitsemia ja asiakas muuttuu henkilökohtaista elämäänsä koskevan tiedon haltijasta myös tietämisen kohteeksi (Clapton 2008, 136; Clark & McGhee 2008). Samalla henkilökohtaisen elämän episodeista tulee lastensuojelun institutionaalista tehtävää palvelevaa tarinaa, jolloin niiden sisällöt ja painotukset muuttuvat osin ulkopuolelta valikoiduiksi ja säädellyiksi. Yhtäältä lastensuojelulain mukaan lastensuojeluviranomaiset omistavat ja hallinnoivat hallussaan olevia, institutionaalista tehtävää varten koot-

tuja tarinoita asiakkaiden henkilökohtaisesta elämästä.¹ Toisaalta asiakkailla on lain suoma mahdollisuus lukea itsestään kirjoitettuja tietoja.²

Lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden kirjoittamien asiakaskertomusten ja muiden asiakkaiden henkilökohtaista elämää koskevien asiakirjojen tarkoituksena on helpottaa ja mahdollistaa lastensuojelutyötä ja turvata sen jatkuvuus. Vaikka lainsäädäntö jättää harkintavaltaa kirjaamisten sisältöjen suhteen, dokumentoinnin kohteiksi otettavat asiat eivät valikoidu kirjattaviksi satumalta. Lastensuojelulain 33 §:n mukaan ”Lastensuojelun työntekijöiden tulee merkitä lasta tai nuorta koskeviin asiakasasiakirjoihin lastensuojeluasian vireille tulosta lähtien kaikki lapsen tai nuoren tarvitsemien lastensuojelutoimenpiteiden järjestämiseen vaikuttavat tiedot sekä toimenpiteiden suunnittelun, toteuttamisen ja seurannan kannalta tarpeelliset tiedot.” Sosiaalityöntekijät valitsevat siis asiakirjoihin sellaisia tietoja, joiden he ajattelevat olevan olennaisia instituution ensisijaisen tehtävän ja heidän oman työnsä toteuttamiseksi (myös esim. Kääriäinen 2003, 20 ja 2006, 48–49, 56–58; Huuskonen ym. 2010a, 653–656). Aino Kääriäisen (2003, 122) mukaan lastensuojelun lainsäädännöllinen velvoite näkyy lastensuojelun asiakirjoissa lapsen riittävää hoivaa, vanhempien vastuullisuuden etsimistä sekä kasvatustoimien moraalista arviota koskettavina teemoina.

Saila Huuskonen ym. (2010b, 328, 332–334) tuovat esiin, että kirjattavien asioiden valinta ja tärkeän tiedon määrittely kirjoittamishetkellä vaativat tapauskohtaista harkintaa. Sosiaalityöntekijät pitävät olennaisen erottelukykyä

osoituksena ammattitaidostaan. Dokumentointi on heille ammatillinen haaste. (emt.) Kirjoittaessaan he ovat tietoisia myös erilaisista yleisöistä: lapsista ja vanhemmista asiakirjojen lukijoina sekä hallinto-oikeuksista mahdollisina asiakirjojen lukemisen ja päätöksenteon näyttämöinä. (Esim. Heino 1997, 94–95; Askeland & Payne 1999, 57–58; Kääriäinen 2006, 56; Huuskonen ym. 2010b, 328, 332–334.) Toistuvasti on esitetty, että juridis-hallinnollisten tarpeiden palveleminen on lastensuojelun dokumentoinnin pääasiallinen tehtävä (esim. Morén 1999; Saurama 2002, 51–52; Taylor 2008), minkä seurauksena kirjauksissa korostuvat toimenpiteet ja päätökset (Pösö & Eronen 2013).

Tutkimukset kertovat, että lastensuojelun asiakirjojen kuvaukset ovat ongelmappainotteisia ja niistä puuttuvat tavanomaiset elämän asiat, kun asiakirjoja kirjoitetaan sijaishuollon kontekstissa tai sitä lähestyttäessä (esim. Heino 1997, 92; Pösö & Eronen 2013, 5). Yhtäältä on esitetty, että lastensuojelun asiakirjoilla voidaan pyrkiä tarkoituksellisesti rakentamaan tapausta oikeutta ja päätöksentekoa varten sellaiseksi, että se vaatii puuttumista (esim. Heino 1997, 91, 95; Urek 2005). Toisaalta asiakirjojen ongelmakeskeisyyden on katsottu kertovan paneutuvasta lastensuojelutyöstä ja siitä, että kuormittavissa olosuhteissa elävien lasten tilanteita on arvioitu ja kuvattu toistuvasti. Kuvausten tarkoituksena on toteuttaa lapsen etua ja saada lapselle apua. (Huuskonen ym. 2010a, 635–656; Pösö & Eronen 2013, 5.)

Lastensuojelua voidaan pitää yhtenä yhteiskunnallisena muistiorganisaationa, joka taltioi ja arkistoi tietoja ihmisten elämästä. Sosiaalityöntekijät säätelevät

instituution perustehtävän puitteissa ja osittain myös lakiin perustuen sitä, millaisia asioita asiakkaiden henkilökohtaisesta elämästä otetaan muistamisen, unohtamisen ja kertomisen kohteiksi. (Valtonen 2005, 259–260; Eronen 2012, 117; Pösö & Eronen 2013, 3.) Samalla kun lastensuojelun asiakirjoissa rakennetaan institutionaalista tarinaa lastensuojelun asiakkaana olevasta perheestä ja vanhemmista, rakennetaan tarinaa heidän henkilökohtaisesta elämästään.

TUTKIMUKSEN AINEISTO JA METODI

Artikkelissani tarkastelen lastensuojelun asiakkuuden ja asiakirjojen tarinoiden suhdetta. Kysyn lastensuojelun asiakkaina olevilta huostaan otettujen lasten vanhemmilta, millaisia ovat heidän henkilökohtaisen elämänsä ja asiakirjojensa suhteet, niiden keskeiset merkitykset ja seuraukset tarinan omistamiselle. Tarinan omistamisella tarkoitetaan haastateltavan oikeutta hänen subjektiivisiin kokemuksiinsa perustuvaan tulkintaan henkilökohtaisen elämänsä tapahtumista.

Tutkimuksen aineistona on seitsemän huostaan otetun lapsen äidin haastattelua. Haastattelut on toteutettu syksyllä 2012. Haastatelluista kuusi on äitejä ja yksi on huostaan otetun lapsen isoäiti.³Yksi haastatelluista on ollut mukana aiemmassa aineistonkeruussani vuosina 2010–2011 (tarkemmin Vierula 2012, 153–155) ja kuusi muuta haastateltavaa olen tavoittanut toimittamalla osallistumiskutsuja aktiivisesti toimivalle huostaan otettujen lasten vanhempien yhdistykselle. Osa haastatelluista on yhdistyksen jäseniä.

Pyysin huostaan otettujen lasten vanhempia kirjoittamaan tai kertomaan oman lastensuojeluasiakkuutensa tarinan sellaisena kuin he olisivat sen halunneet lastensuojelun asiakirjoihin. Tutkimukseen osallistuneet halusivat kertoa tarinansa kasvotusten. Osa yksilöhaastatteluista on tehty haastateltavien kodeissa, osa muissa sopimissamme rauhallisissa paikoissa. Pyrin etenemään keskustelluissa haastattelutilanteissa mahdollisimman pitkälti haastateltavien ehdoilla niin, että annoin heille tilaa kertoa (esim. Hyvärinen & Löyttyniemi 2005). Tilaa oli myös erilaisille tunteille, joita asiakkuuteen liittyvien vaiheiden muistelemineen sekä asiakirjojen avulla että ilman herätti eloon. Oli itkua, naurua, huokauksia ja pitkiä hiljaisuuksia. Vaikka sensitiivinen tutkimusaihe on tarkoittanut eettisille kysymyksille herkistymistä ja niiden ratkaisemista tutkimusprosessin eri vaiheissa, erityisen tärkeää tilannekohtaisten eettisten ratkaisujen tekeminen oli haastattelujen aikana (esim. Laitinen & Uusitalo 2007). Tärkeä motiivi tutkimukseen osallistumiselle oli halu saada äänensä kuuluviin lastensuojelun asiakkaana ja huostaan otetun lapsen vanhempänä. Kysyin haastateltavilta myös tarkempia kysymyksiä asiakirjojen sisällöistä, niiden käyttämisestä ja asiakirjakäytäntöihin liittyvistä toiveista. Äänitallennettua haastattelupuhetta on 15 tuntia ja litteroitua aineistoa 138 sivua (fontti Verdana 8, riviväli 1).

Huostaanotoista kaksi on perustunut äitien taholta vapaaehtoisuuteen ja viisi on ollut vastentahtoista. Puheena olevia lapsia on yhteensä 10 ja heidän ikänsä ovat vaihdelleet huostaanottohetkellä vauvasta kuuteentoista ikävuoteen. Huostaanotot on tehty vuosien 2002 ja 2009 välillä. Kahden haastateltavan äidin

lapsia koskevat huostaanotot on purettu, yksi on hakenut huostaanoton purkua saaden kielteisen päätöksen, kahden osalta purkuprosessi on haastatteluhetkellä käynnissä ja kahden haastateltavan lasten sijoitukset ovat päättyneet lasten täytettyä 18 vuotta. Sijoitusten kestot vaihtelevat kahdesta kymmeneen vuoteen ja huostaanottoja on edeltänyt eripituisia avohuollon asiakkuuden jaksoja.

Tutkimushaastatteluissa puheena ollut asiakkuuksien ja asiakirjojen kausi sijoittuu vuodesta 2000 vuoteen 2012. Viisi äitiä toi haastattelutilanteeseen oma-aloitteisesti asiakkuuteensa liittyviä erilaisia asiakirjoja, joita he lukivat, kommentoivat ja käyttivät tarinoidensa tukemiseen ja konkretisointiin. Haastattelu-puheessa viitataan lukuisiin erityyppisiin lastensuojelun asiakirjoihin. Kerronta kattaa esimerkiksi erilaiset sosiaalityöntekijöiden laatimat selvitykset, suunnitelmat ja päätökset, eri tahoilla laaditut lasten ja vanhempien välisiin suhteisiin ja vanhemmuuden arviointiin liittyvät asiantuntijalausunnat ja yhteenvedot sekä oikeuden päätökset.

Olen analysoinut edellä kuvatun tutkimusaineiston soveltaen temaattista luentaa ja aineistolähtöistä sisällönanalyysia. Tarkastelin aluksi miten kukin haastateltavista kertoo lastensuojelun asiakkuudesta suhteessa henkilökohtaiseen elämäänsä ja asiakirjoihin. Välillä asiakirjasta luettu ja henkilökohtaisen elämän kertomus ovat tiiviissä, kommentoivassa vuoropuhelussa keskenään ja välillä ne limittyvät ja liudentuvat siten, että niitä on vaikea erottaa toisistaan. Kerrontatavan yhteismitattomuus on yhteydessä ihmisten erilaisiin tapoihin kertoa tarinaansa. Se liittyy myös elämästä kertomisen ja lastensuojelun asiakkuuksien

monimuotoisuuteen sekä osin siihen, että kahdella haastateltavalla ei ollut haastattelutilanteissa mukanaan asiakirjoja.

Analyysi eteni siten, että kiinnitin ensin huomiota niihin asiakirjoihin liittyviin kohtiin, joissa haastateltavat kuvasivat sellaisia lukukokemuksiaan, jotka olivat luokiteltavissa erityisen odotustenvastaisiksi, hämmäntäviksi ja voimakkaiksi (Aaltonen & Leimumäki 2010, 130–131). Keskeisiä teemoja etsiessäni hain vahvojen ja toistuvien teemojen lisäksi myös heikkoja ja lähes vaiettuja teemoja. Tarkastelun keskiössä olivat eletyn ja luetun väliset yhtäläisyydet ja erot siten kuin haastateltavat ne kuvasivat. Luetun tunnistaminen ja sen erottaminen eletystä tarinasta tapahtui haastateltavien lukiessa tekstiä suoraan asiakirjasta tai heidän kertoessaan, mitä heistä on kirjoitettu.

Tarkastelin myös kirjaamiseen liittyviä kerronnan kohtia, joissa haastateltavat tulkitsevat ja merkityksellistävät henkilökohtaista elämäänsä suhteessa asiakirjoihin. Totesin, että äitiydellä on keskeinen merkitys siinä, millaiseksi henkilökohtainen elämä kuvataan ja millaiset asiat

tulevat asiakirjasuhteessa kerrotuiksi. Lopuksi pyrin selvittämään asiakirjasta luetun tarinan seurauksia oman tarinan omistamiselle.

HENKILÖKOHTAISEN ELÄMÄN JA ASIAKIRJAN SUHTEET JA NIIDEN SEURAUKSET TARINAN OMISTAMISELLE

Analyysin tuloksina henkilökohtaisen elämän ja asiakirjan suhde jäsenyi asiakirjojen sisältöjen kanssa yhteneväksi, niitä korjaavaksi tai kiistäväksi. Tässä luvussa kuvaan yhtenevän, korjaavan ja kiistävän suhteen keskeiset sisällöt. Jäsenitys on useiden analyysikierrosten avulla typistämäni ja käsitteellistämäni versio. Haastatteluaineistossa nämä henkilökohtaisen elämän ja asiakirjan väliset suhdetyypit esiintyivät toisinaan tarkkarajaisina ja välillä toisiinsa limittyen. Samasta haastattelusta voi löytää kaikki suhteet, joista joku yleensä painottuu muita vahvemmin. Henkilöiden nimet on muutettu ja aineisto-otteita on muokattu tunnistamisen välttämiseksi (ks. Laitinen & Uusitalo 2007, 323). Empiirisen analyysin keskeiset tulokset on esitetty taulukossa 1.

Taulukko 1. Henkilökohtaisen elämän ja asiakirjan suhteet, niiden keskeiset merkitykset ja seuraukset tarinan omistamiselle

Henkilökohtaisen elämän ja asiakirjan suhde	Suhteen keskeinen merkitys	Seuraukset tarinan omistamiselle
Yhtenevä	Eletty linjassa luetun kanssa	Luettu kannattelee henkilökohtaista elämää ja tarinan omistamista
Korjaava	Eletty korjaa tai täydentää luettua	Luettu uhkaa henkilökohtaista elämää ja tarinan omistamista
Kiistävä	Eletty korvaa luetun	Luettu murtaa henkilökohtaista elämää ja tarinan omistamista

Yhtenevä suhde

Yhtenevässä suhteessa eletty ja luettu ovat haastateltavien kuvaamina keskenään samansuuntaisia tai yhtäpitäviä. Yhtäpitävyydestä kertovat haastateltavien kommentit lukemistaan kirjauksista: ”tämä on kyllä totta” tai ”pitää paikkansa”. He kuvaavat kirjaamisen tapaa objektiiviseksi tai asialliseksi. Samansuuntaisuus taas ilmenee siten, että asiakirja tai sen osa on laadittu elettyä tukevalla tavalla ja haastateltava tunnistaa erilaisia tulkinnanmahdollisuuksia kuvatusta tilanteesta. Kirjaamistapaa luonnehditaan myötätuntoiseksi, kauniiksi tai hyvältä tuntuvaksi. Yhtenevässä suhteessa keskeistä on, että luettu vastaa sekä sisällöllisesti että sävyltään haastateltavan näkemystä eletystä tai, että monitulkintainen tapahtumakuvaus on kirjattu haastateltavan näkökulmasta myönteisessä valossa. Sen lisäksi mitä kirjoitetaan, äitien kerronnassa nousee erittäin tärkeäksi se, miten eletystä kirjoitetaan (myös esim. Morén 1999; Murray & Humphreys 2012, 6).

Seuraavassa samansuuntaisuutta kuvaavassa otteesta haastateltava lukee ja kertoo perheneuvolassa tapahtuneesta episodista, joka hänen tulkitsemanaan olisi mahdollistanut myös sellaisen arvion, ettei äiti saa lasta kuriin vuorovaikutustilanteessa. Äidin ja sijaisvanhempien vuorovaikutusta lapsen kanssa arvioitaessa äidistä tuntui hyvältä asiakirjan maininta ”molemmissa tilanteissa vuorovaikutus oli hyvää ja luontevaa”, koska hän oli pelännyt, millainen kirjaus tulisi olemaan. Kirjauksen painoarvoa lisää tieto siitä, että kyseessä on asiakirjamerkintä huostaanoton purkuprosessiin liittyvästä vanhemmuuden arvioinnista:⁴

Riitta: ”Käynneillä Kaupungin perheneuvolassa keväällä 2006 arvioitiin Janin ja äidin sekä Janin ja sijaisvanhempien vuorovaikutusta. Kaikissa kokoonpanoissa Jani oli mukana luontevasti ja hakeutui leikkimään. Hän myös otti kontaktia aikuisiin. Vuorovaikutus Riitan ja Janin, sekä sijaisvanhempien ja Janin kanssa oli erilaista, johtuen osittain erilaisista huoneista ja erilaisista tavaroista. Molemmissa tilanteissa vuorovaikutus oli kuitenkin hyvää ja luontevaa.” Joo mä muistan ku, [] Jani ehti napata sieltä eteisestä mopon. Ja ku se oli niin haltioissaan siitä moposta, niin se vaan hulluna pärräs koko sen tapaamisen ajan ja sit mä olin että joo, mun pitäs varmaan ottaa se siltä pois, et me voitais oikeesti jotain keskustellakin, mutta sit mua jännitti, kun mä tiään, et se saattaa, jos mä meen sanomaan että nyt se loppuu, niin se vetää sellaset pultit ja herneet nenään, että mä en oikein uskaltanu, kun mä aattelin, että sitten ne kattoo, että mä en pärjää sen kanssa. [] Musta tämä silti tuntu kuitenkin ihan hyvältä, ku se oli, että ”molemmissa tilanteissa vuorovaikutus oli hyvää ja luontevaa”, ku vähä pelkäs, että nyt sieltä tulee joku että eihän tuo saa lastansa kuriin millään. (H2)

Kuri ja rajojen asettaminen lapselle rakentuu äidin kerronnassa lastensuojelun toimintaympäristöstä nousevaksi tavoiteltavaksi hyveeksi. Otteesta näkyy äidin ennakointi ja puntarointi siitä, mikä olisi oikeanlaista käyttäytymistä suhteessa lapseen silloin, kun hänen vanhemmuuttaan arvioidaan. Haastateltavan kykyä äitinä olemiseen ei kirjauksessa kuitenkaan kyseenalaisteta, vaan hänet asetetaan samalle viivalle sijaisvanhempien kanssa. Tämän tulkitsemisen kannattelevan äitiyttä osana henkilökohtaista elämää.

Seuraavassa aineisto-otteessa toinen haastateltava lukee ja kommentoi asiakassuunnitelmaa. Tulkitseen hänen viit- taavan ”kauniisti kirjoittamisella” kirjauksen sävyyn ja kirjaamisen tapaan, josta välittyy sosiaalityöntekijän ymmärrys äidin palaveritilanteesta ilmaisemasta toiveesta osallistua enemmän lapsensa elämään. ”Kauniisti kirjoittamisen” voi tulkita myös äidin ja lapsen kunnioittamisena niin, että heidät on huomioitu tekstin tulevina lukijoina.

Pirjo: ”Äiti osallistui asiakassuunnitel- maneuvotteluun. Äiti kertonut, että Arin asuminen sijaisperheessä herättää hänessä monia tunteita ja ajatuksia, sekä myönteisiä että kielteisiä. Tärkeintä äidille kuitenkin on, että näki Arin näyttävän pääasiassa tyytyväiseltä. Äiti kokee, että olisi halunnut osallistua enemmän Arin elämään. Yhteydenpitoa toivoo tulevaisuudessa enemmän Arin kanssa. Toivoisi, että voisi pitää yhteyttä myös sijaisäitiin aika-ajoin Arin asioissa. Arin itsenäistyessä ymmärtää kuitenkin Arin halun ja oikeuden päättää omista asioistaan.” Joo.

Tarja: Onks se sun mielestä sillai, olisiksä ite halunnu siihen jotain lisätä tai poistaa tai?

Pirjo: No en minä tiedä. Kyllä tää varmaan todella on semmonen, mitä mä oon ajatelluki. Tietysti se, et toisaalta hän kirjottaa aika kauniistikin, että se varmaan tuli tässä tilanteessa ilmi.. et kyl mä oon siinä aika voimakkaastikin ehkä tuonu sen, että mä olisin halunnu osallistuu Arin elämään enemmän. (H1)

Yhtenevälle suhteelle on ominaista, että asiakirjan kuvaus kannattelee äitiyttä osana henkilökohtaista elämää haasta-

teltavien tunnistaessa itsensä ja lapsensa kirjoitetusta joko neutraalissa tai positiivisessa valossa. Kun kirjaus mahdollistaa tarinan omistamisen, myös suhde asiakirjaan on luottamuksen sävyttämä.

Korjaava suhde

Korjaava suhde on aineistossa muita yleisempi ja temaattisesti muita jäsen- nyksiä moniulotteisempi. Korjaavassa suhteessa on kyse eriaisteisista eletyn ja asiakirjoista luetun tarinan välisistä ristiriidoista. Kirjaus on osittain risti- riitainen sen kanssa, mitä haastateltavi- en mukaan tilanteesta olisi pitänyt olla kirjoitettuna. Ristiriita saattaa koskea myös sitä, millä tavoin asiat on kirjat- tu. Korjaavassa suhteessa haastateltavat täydentävät, tarkentavat tai korjaavat lu- ettua asiakirjasisältöä eri tavoin. He tarkentavat epätarkaksi, ympäripyöreäksi ja ylimalkaiseksi tulkitsemaansa kirjaam- mista ja ilmaisutapaa. He täydentävät puutteellisina pitämiään taustakuvauk- sia, purkavat yhdestä episodista tehtyjä yleistyksiä ja kirjauksista lukemaansa ylitulkintaa, tuovat esiin erilaisia eron- tekoja ja korjaavat asiavirheitä. Haasta- teltavat kiinnittävät toistuvasti huomi- ota kirjausten pieniin episodeihin, jopa yhteen tai muutamaaan sanaan, jotka voivat olla hyvinkin seurauksellisia, sillä ne voivat muuttaa tapahtunutta tai sen mittasuhteita olennaisesti.

Haastateltavat kertovat lukuisia esi- merkkejä asiakirjojen kohdista, joiden he tulkitsevat altistavan väärille ja yleis- täville tulkinnoille. Syynä ovat konteks- tistaan irrotetut niukat kirjaukset ja se, että tärkeitä taustoittavia yksityiskohtia on jätetty kirjoittamatta. Tällaisia voivat olla muun muassa äidin tietynlaista toi- mintaa tai käyttäytymistä selittävät syyt

joissakin lapsia koskevilla tilanteissa. Seuraavassa lainauksessa haastateltava kertoo, että kiireellisen huostaanoton syiksi on kirjattu esimerkiksi hänen epätasapainoisuutensa ja aggressiivisuutensa, joiden vuoksi hänen on katsottu olevan vaaraksi lapsille. Haastateltavan mukaan kirjauksesta kuitenkin puuttuu merkintä siitä, että tulkinta on tehty tilanteessa, jossa hän ”sai hirveen raivarin”, kun hän oli kuullut sattumalta suunnitteilla olevasta huostaanotosta hakiessaan toimeentulotukea:

Lotta: Mustahan on kirjattu alun perin esimerkiksi, että mä oon epätasapainonen ja aggressiivinen, koska se lähti siitä tosissaan, et kun mä hain vuokraan rahaa ni mulle ilmoitetaan, että ne sun lapsethan huostaanotetaan. Ja mä olin siinä vaiheessa, elämäntilannekin oli jo sellainen, et mä sain hirveen raivarin siellä, että ”mitä täällä tapahtuu ja mun selän takana puljataan?” ja otin lapset ja lähdin pois. Sit tehtiin kiireellinen huostaanotto ja seuraavana päivänä lapset haettiin päiväkodista. [] Mä menin päiväkotiin, mä muistan sen aina, mä menin hakemaan lapsia, niin ne ei ollukaan siellä. Niille on kauheen vaikea sanoo mulle mitä on tapahtunu. Ja syy siihen oli se, että mä käyttäydyin sillä tavalla, että mä oon mukamas vaaraks lapsille. Niin ja tähän haluan sanoo, et hallinto-oikeus on todennu, et mä en oo koskaan, ei oo voitu osottaa, et mä oisin pahoinpidelly lapsiani tai että lapset ois peljänny mua, tai että mä olisin jättäny hoitamatta ne esimerkiksi. Et niin ku täs lukee, niin tää on sinänsä totta, että tää mun päihteiden käyttö ja tämä, on se syy. Varsinaisesti sitä syytä sieltä vanhemmuudesta-han ei oo löytyny. (H3)

Alla olevassa otteessa toinen haastateltava kuvaa, miksi hän ei ollut heti ehdotuksen kuultuaan halukas lähtemään psykiatrisen sairaalan hoitajaksolle masennusoireiden vuoksi. Hän kertoo pohtineensa lapsen parasta suhteessa asiantuntijoiden lausumiin ja omaan jaksamiseensa ennen kuin oli valmis sairaalajaksolle:

Riitta: Ku tää on jotenki sanottu sillä tavalla, että.. on kieltäytynyt lähtemästä sairaalaan, tai en ole motivoitunut, niin siinä oli kyllä taustalla sellanen, että ku perheneuvolan, lastenpsykologi ja lastenpsykiatri sanoivat minulle, että kun Jani on nyt yhdeksän kuukauden, että se on hirveen kriittinen vaihe lapsen kehityksessä joutua eroon äidistään. Et sul on mahdollisuus ottaa Jani mukaan sairaalaan. Mä sit sanoin, että kun mulla oli nukkuminen menny niin huonoks, et mä heräsin siihen vaikka Jani käänsi kylkeä pinnasängyssä. Et ku sairaalassa edellytettiin sitä, että minä jaksan sataprosenttisesti hoitaa Janin, ja sit taas Perhetukikodissa pysty tarvittaessa sanoo henkilökunnalle, että voitteko ottaa sen vaikka yhdeks yöks teiän päätyyn. Ei se ollu siitä, että minä oisin hirveesti vastustanu sairaalaan menoo, mutta eihän mulle tarvinnu ku sanoo, että tää ei ole lapsen kehitykselle paras mahdollinen hetki joutua eroon äidistä, niin ei se ollu helppo lähteä sairaalaan.

Tarja: Mutta asiakirjoissako se on ilmastu niin, että sä kieltäydyit?

Riitta: Joo. (selaa asiakirjoja/TV) Tää oli varmaan jo toinen maininta, että ”Pyrityt motivoimaan Riittaa sairaalahoittoon. Riitta ei ollut halukas hoittoon.” (H2)

Haastateltavat kuvaavat eri tavoin, miten asiakirjoissa korostuvat heidän henkilökohtaisen elämänsä negatiiviset asiat ja positiiviset asiat puolestaan puuttuvat. He kertovat esimerkiksi sellaisista oman tarinansa murtumakohdista, joissa instituution tehtävän läpi mikä tahansa oma tai lapsen tekeminen tai tekemättä jättäminen tulkitaan ja kirjataan riittämättömäksi äitiydeksi tai ongelmiksi äidin ja lapsen välisessä suhteessa (instituution läpi tulkitusta asiakkuudesta tarkemmin esim. Juhila 2006, 223–225). Kuten yksi haastateltavista kuvaa: ”*Se häiritsee vähän näissä kautta linjan, että teetpä mitä tahansa, niin sen halutessaan voi tulkita negatiivisesti. Ja se yleensä kallistuu sinne.*” (H2). Myös Mojca Urek (2005) kirjoittaa siitä, miten sosiaalityön käytännöissä rakennetaan kuvaa epäkelvosta äitiydestä. Hänen mukaansa se tapahtuu asiakkaiden puutteita, epäonnistumisia ja tekemättä jättämisistä yksityiskohtaisesti listaamalla.

Seuraavassa lainauksessa äiti kertoo oman kasvatusideologiansa ja päiväkodin kasvatusideologian yhteentörmäyksestä. Äidin kirjaamaton versio tapahtuneesta näyttäytyy arvottomana asiakirjoihin kirjatun tarinan rinnalla. Hän kokee, että vanhemmuuden arviointi ylsi päiväkodin lisäksi paikallisen S-marketin tiloihin:

Virve: Kun hain Suvia päiväkodista, jos Suvi on tekemässä palapeliä tai pelaa-massa toisen tytön kanssa niin, minä sanon Suville että äiti oottaa vähän aikaa, että pelaa se peli loppuun. Mutta sitten oli asiakirjoihin kirjattu että, ”äiti ei pysty pitämään kuria lapselleen. Äidin pitäisi heti keskeyttää peli ja lähteä lapsen kanssa kotiin.” Se ei käyny päinsä että minä annoin lapsen pelata loppuun.

Minä olin työtön, mul ei ollu kiire mihinkää. Lapsi sai pelata. Ja vaikka ois ollutkin ni minä annan lapsen pelata loppuun. Se on minun periaate, oli sit oikein eli väärin. Päiväkodissa meillä ei synkannu niiden kans yhtään. Jopa semmonen kirjaus on tehty, sossulle oli ilmoitettu asiakirjoihin kun me oltiin paikallisessa S-Marketissa, niin, ”eivät tervehtineet päiväkodin henkilökuntaa.” Seki ilmoitettiin sostoimeen. Et minusta se on vähän liikaa jo. (H7)

Negatiivisen kuvan rakentuminen äidin ja lapsen välisestä suhteesta liittyy haastateltavien kertomana myös huolimattomaan ja virheelliseen kirjaamiseen. Loukkaavuutensa lisäksi epätarkkuus pienissä yksityiskohdissa voi olla hyvinkin seurauksellista äidin henkilökohtaisen elämän rakentumiselle:

Riitta: Oli laitettu sillä tavalla, että Jani on ollu perhetukikotiin avohuollon tukitoimin sijoitettuna useaan otteeseen vuosien 2001–2002 aikana. Niin mä koitin sanoo, että ihan suomen kie-liopinkin mukaan kaksi kertaa ei ole usea. Ja sitte siitä tulee sellanen, et ku 2001–2002 on hyvin lyhyt ajanjakso, jos siellä lukee useaan otteeseen, niin senhän lukee sillä tavalla, että eihän se oo mulla ollu ollenkaan. (H2)

Äiti kertoo, että työntekijät olivat vaihtuneet useasti, minkä seurauksena yllä oleva kirjaus oli tulkittu huostaanoton purkuvaiheessa siten, että äidin ja Janin kontakti on ollut hyvin vähäistä. Näin ollen huostaanoton purkuprosessi oli äidin kertomana käynnistynyt vasta vakituisen sosiaalityöntekijän palattua äitiyslomalta. Koska asiakirjassa luki ”kuuleminen sijaishuollon muutosasiassa” eikä ”kuuleminen huostaanoton

purkuasiassa”, asian käsittely lykkään-tyi lopulta vielä kuukaudella eteenpäin. Haastatteluissa myös toinen äiti tulkitsee ja kuvailee, miten hänen lastaan koskevilla epätarkoilla ilmaisuilla kuten *”lintsaa usein koulusta, käyttää päihhteitä jatkuvasti”* ja positiivisten asioiden kirjoittamatta jättämisellä *”on kiva saada rumaksi se teksti.”* (H5)

Haastateltavat kiinnittävät asiakirjoissa toistuvasti huomiota myös sijaisvanhempia koskeviin myönteisiin kuvauksiin. Erityisen loukkaavana pidetään sitä, että sijaisvanhempien tai asiantuntijoiden lausumille annetaan suuri painoarvo, eikä vanhemmilla ole mahdollisuutta kertoa ja saada kirjatuksi omaa näkemystään asioista. Yhtäältä tämä liittyy haastateltavien kertomana sijaisvanhempien ja biologisen äidin vastakkainasetteluun ja valikoivaan kirjaamiseen esimerkiksi siten, että *”Jaanahan (sijaisäiti/TV) on tässä nyt se aktiivinen toimija koko aika. Ja mä vaan täällä (asiakassuunnitelmassa/TV) nari- sen ja valitan.”* (H3) Haastateltavat kertovat ja tulkitsevat valikoivan kirjaamisen tuottavan negatiivista kuvaa heistä ja positiivista kuvaa sijaisvanhemmista. *”Sijaisperheen sana on ku Jumalan sana”*, tiivistää yksi haastatelluista (H4) ja lisää tämän näkyvän myös kirjauksissa. Toisaalta haastateltavat tuovat esiin myös, miten tärkeää on keskustella lasten kanssa heidän omista, huostaanottoon liittyvistä näkemyksistään, sillä he ajattelevat asiakirjoista voivan tulla lapselle esimerkiksi *”sellainen kuva, että vanhempia ei oo kiinnostanu, jos sitä ei oo kirjoitettu sinne.”* (H3). Yksipuolinen kirjaaminen herättää kiukkua, kadottaa itsestä ja/tai lapsesta kaiken hyvän ja masentaa jo valmiiksi masentunutta, kuten haastateltavat kuvaavat.

Korjaavassa suhteessa kirjaukset voivat tuntua tarkoitushakuisilta ja jopa mielivaltaisilta. Kirjaukset uhkaavat haastateltavien käsitystä itsestä äitinä, koska ne konkretisoivat lapsen menetystä, menetyksen uhkaa tai hakevat perusteita sijoituksen jatkumiselle. Seurauksena on oman tarinan osittainen menettäminen, jolloin myös luottamus asiakirjoihin ja lastensuojeluun horjuu.

Kiistävä suhde

Kiistävässä suhteessa haastateltavat kuvaavat luetun ja eletyn olevan voimakkaasti ristiriidassa keskenään. He kertovat pitävänsä kirjauksia väärinä, paikkaansa pitämättöminä, perättöminä tai virheellisinä. Kiistanalaisia voivat olla yksittäiset kirjaukset tai lähes kaikki asiakkuuteen liittyvät asiakirjat. Kiukku kohdistuu pelkästään tai osittain kirjaukset tehneisiin sosiaalityöntekijöihin silloinkin, kun kyseessä ovat muiden asianosaisten antamat tiedot. Oleellista on äitien kokemus siitä, että heidän omat näkemyksensä on ohitettu tai niitä ei ole kirjattu samalla painoarvolla kuin sijaisvanhempien ja asiantuntijoiden yksittäisten tapaamisten perusteella antamia lausumia.

Tulkintani mukaan luetun ja eletyn kiistanalaisuus voi yksittäisissä kirjauksissa liittyä siihen, että viranomaiskieli muuntaa asiakkaan sanomat asiat tunnistamattomaan muotoon (asiakkaan tiedon transformaatiosta tarkemmin Morén 1999; Vierula 2012). Esimerkiksi alla olevaa aineistokatkelmua ennen haastateltava on lukenut asiakassuunnitelmasta, että huostaanoton purkuprosessi on hänen mukaansa edennyt lain hengen mukaan ja jatkaa:

Lotta: Tää on väärin. Tämä ei pidä paikkaansa, en mä oo tämmöstä sanonu niille (sosiaalityöntekijöille/TV) ollenkaan. Mä sanoin vaan palaverissa, että mä oon tyytyväinen, että on ollu näitä tapaamisia, koska mä oon [] kuullu, et se voi olla myöski sillä tavalla, että tyyliin vuoteen ei tapahdu mitään. Koska mä oon tosi paljo painostanu niitä, niin meillä oli kesälläki, ne kävi neljä kertaa. Mut mun mielestä siitä on hirveen pitkä matka siihen, että toimittas lain hengen mukaan. Ja tää on musta tärkeetä sen takia, siksi takerrun tämmösiin pikkusasioihin, et jos me mennään hallinto-oikeuteen, ja täällä papereissa lukee, että mä oon tällä tavalla todennu, ja sit mä meenki sinne ja sanon, että se ei ooka näin, ni nehän pitää mua ihan pöhkönä siellä. (H3)

Maininta lain hengen mukaisesta etenemisestä voisi tulla ymmärretyksi sosiaalityöntekijöiden keskinäisessä kommunikaatiossa. Äidille se ei avaudu toivotulla tavalla. Kun äidin puhe on sosiaalityöntekijän instituution suunnasta tulkitsemaa ja kirjaamaa, yhteinen tarttumapinta jää puuttumaan (myös Morén 1999, 332). Otteesta näkyy aineistossa usein esiintyvä pienten yksityiskohtien merkityksellisyys sekä haastateltavien tietoisuus asiakirjojen merkityksestä lapsen sijoitusta koskevassa päätöksenteossa.

Kiistävässä suhteessa muutoin kiistanalaisina pidetyt asiakirjat voivat sisältää yksittäisiä positiivisia kannanottoja esimerkiksi äidin ja lapsen suhteesta. Tulkintani mukaan haastateltavat eivät kuitenkaan koe näitä mainintoja kannattelevina silloin, kun he kuvaavat lähes kaikkien asiakirjamerkintöjen sisältävän omasta tulkinnastaan poikke-

avaa kerrontaa. Samoin on tilanteissa, joissa he kokevat asiakirjojen sisältävän jonkin äityttään särkevän asian. Sellaisia voivat olla esimerkiksi lapsen pelko äitiä kohtaan, epäily seksuaalisesta hyväksikäytöstä tai vastentahtoinen päätös lapsen sijoittamisesta kodin ulkopuolelle. Tällöin positiivisista yksityiskohdista tulee tulkintani mukaan näkymättömiä. Päälimmäiseksi mielikuvaksi itseä koskevien asiakirjojen sisällöstä saattaa jäädä se, että *”(m)itään positiivista ei löydy asiakasmateriaalista minusta. Ei yhtä pienintäkään positiivista sanaa”*(H6).

Kiistävässä suhteessa luetun ja eletyn välille aukeaa syvä kuilu, sillä oma tarina jää ohitetuksi viranomaistarinan rinnalla. Ohitetuksi tuleminen murtaa oman tarinan omistamista ja henkilökohtaista elämää äitinä. Henkilökohtaiseen elämään tulee suuria muutoksia erityisesti silloin, kun asiakirjat ovat merkittävässä roolissa tehtäessä vastentahtoisista päätöistä lapsen sijoittamisesta kodin ulkopuolelle. Epäluottamus suhteessa lastensuojeluun on ilmeistä ja se kattaa asiakirjojen lisäksi kaikenlaiset muutkin äidin ja lastensuojelun väliset vuorovaikutuksen muodot.

TARINAN OMISTAMINEN HENKILÖKOHTAISEN ELÄMÄN JA ASIAKIRJAN SUHTEISSA

Analyysin perusteella kokemusta oman tarinan omistamisesta haastavat useat seikat. Henkilökohtaisesta elämästä on kirjattu asiakirjoihin virheellisiä tietoja, ja sekä vihjailevia että puutteellisia kuvauksia. Muiden arvioita henkilökohtaisesta elämästä on painotettu sivuuttaen vanhempien näkemyksiä. Lisäksi päätöksenteossa merkitykselli-

sistä yksittäisistä seikoista on puuttunut taustakuvauksia siitä, millaisesta henkilökohtaisen elämän tilanteesta kyseinen päätelmä on tehty ja millaisin perustein. Koska kyseessä ovat yhtäältä henkilökohtaista elämää koskevat ja toisaalta virallisena totuutena pidetyt (esim. Saurama 2002, 51) kuvaukset, niiden merkitys on suuri. Tämän vuoksi ne vaikuttavat myös tarinan omistamisen liudentumiseen korjaavassa ja murtumiseen kiistävässä suhteessa. Yhtenevässä suhteessa asiakirjat puolestaan tulevat osaksi itseymmärrystä (ks. Kulmala 2005, 281), jolloin vanhempi voi säilyttää omistusoikeuden omaan tarinaansa. Tällöin dokumentoitu voi kannatella äitiyttä osana henkilökohtaista elämää tai korjata äidin käsitystä itsestään ja mahdollisuuksistaan. Kaikella tällä voi olla merkitystä sekä vanhemmille että lapsille niin lastensuojelun päätöksenteon kuin itseymmärryksen rakentumisen kautta.

Haastateltavien asiakirjoihin päätyneet henkilökohtaisen elämän tarinat ovat jo kirjaamisvaiheessa moneen kertaan tulkittuja. Se, miten asianosaiset tulkitsevat niitä lukiessaan uudelleen, näyttää olevan heidän omassa varassaan. Mikäli he lukevat asiakirjoja biografisina, todellisina tarinoina henkilökohtaisesta elämästään, lastensuojelun asiakirjojen fragmentaarisuus, ongelmakeskeisyys sekä puutteellisuus asiakkaiden näkökulman esittämisessä (myös esim. Heino 1997, 92) voi olla heille problemaattista. Lastensuojelun asiakirjakäytäntöjä kehitettäessä olisi pohdittava, mihin lastensuojelun omistus- ja hallintaoikeus tuottamistaan asiakirjateksteistä päättyy. Olisi aiheellista harkita, tulisiko kirjauskäytäntöjen kehittämisen ohella ke-

hittää myös asiakirjatekstien lukemisen käytäntöihin liittyvää ohjeistusta.

Lastensuojelun valta ulottuu vanhemmuussuhteisiin puuttumiseen. Äärimmillään lapsi voidaan sijoittaa kodistaan pois (tahdonvastaiset huostaanotot) tai rajoittaa esimerkiksi lasten ja vanhempien suhteita (yhteydenpitoa koskevat rajoitukset). Tämän kaltaisten yksilöihin vaikuttavien vallan muotojen tunnistamisen lisäksi on tärkeää tunnistaa myös lastensuojelun asiakirjakäytäntöihin liittyvä mikrovallan käyttö. Se, mitä asiakirjoihin kirjoitetaan ja miten asiat ilmaistaan, voi vaikuttaa lapsiin, vanhempiin ja perheisiin monin tavoin.

JOHTOPÄÄTÖKSET

Olen tutkinut eletyn ja luetun lastensuojeluasiakkuuden välisiä eroja ja yhtäläisyyksiä ja niiden keskeisiä merkityksiä vanhempien kertomana. Olen lisäksi etsinyt vastausta siihen, millaisia seurauksia asiakirjojen tarinoilla on haastateltavien henkilökohtaiseen elämään ja tarinan omistamiseen. Analyysin pohjalta dokumentoidut lastensuojeluasiakkuuden tarinat saavat rinnalleen yhteneviä, korjaavia tai kiistäviä tulkin-toja eletystä ja koetusta asiakkuudesta. Yhtenevässä suhteessa eletty tarina on asiakirjan tarinan kanssa yhtäpitävä tai samansuuntainen. Korjaavassa suhteessa haastateltavan eletystä elämästä kertoma tarina puolestaan täydentää, tarkentaa ja muokkaa asiakirjoihin dokumentoitua tarinaa siten, että kerrottu paikkaa asiakirjamerkintöjen henkilökohtaiseen elämään ja tarinan omistamiseen tuottamia säröjä. Kiistävässä suhteessa haastateltavat korvaavat asiakirjan tarinaa ja kompensoivat tarinan omistamisen

menettämistä kertomalla eletystä toisenlaisen tarinan. Kiistävissä suhteessa kirjausten ja päätöksenteon murtama äitiys voi aiheuttaa syviä halkeamia myös henkilökohtaisen elämän kokonaisuudessa. Analyysin tuloksista voi päätellä, että ensisijaisesti lastensuojeluinstituution tarpeita varten toteutetulla dokumentoinnilla voi olla merkittäviä seurauksia myös asiakkaiden henkilökohtaiselle elämälle ja tarinan omistamiselle.

Eletty tarina ja asiakirjan tarina voivat merkityksellistyä asiakkaan näkökulmasta hyvinkin pieniltä näyttävissä ilmaisissa ja sanavalinnoissa. Nykyisin vanhemmuuden arvioinnissa joudutaan turvautumaan huolenpidon laatu sekä lasten ja vanhempien välistä vuorovaikutussuhdetta koskeviin tulkitoihin (Ferguson 2004). Koska pienet havainnot ja niistä laaditut kirjaukset voivat vaikuttaa kyseisiin tulkitoihin ja päätöksentekoon, vanhempien kuvaukset pienistä asioista on syytä ottaa lastensuojelun dokumentoinnissa vakavasti. Tulosten pohjalta on vaikea esittää muuta eettisesti kestävää dokumentoinnin kehittämisen tapaa kuin rinnakkaisen dokumentaation mahdollisuus (tarkemmin Vierula 2012, 164). Rinnakkainen dokumentaatio takaisi asiakkaille tilaisuuden lisätä kirjauksiin esimerkiksi henkilökohtaiseen elämään liittyviä positiivisia asioita tai kommentoida virheellisiä tulkintoja. He voisivat myös kirjoittaa esiin taustakontekstia ja oikaista pieniä yksityiskohtia omasta näkökulmastaan. Samalla asiakkaille avautuisi aiempaa parempi mahdollisuus säilyttää omia tarinoitaan ja pitää henkilökohtaista elämää koskeva kuva eheämpänä.

Analyysin tulokset vastaavat vanhempien henkilökohtaisen elämän ja tarinan omistamisen näkökulmasta myös siihen, millaisia lastensuojelun asiakirjojen toivottaisiin olevan. Niiden tulisi sisältää myös positiivisia asioita lapsista ja vanhemmista, heidän suhteistaan ja tapahtuneista muutoksista. Tilanne- ja tapahtumakuvaukset tulisi kirjata lastensuojelun asiakirjoissa taustoinen ja perusteluineen myös vanhempien näkökulmasta eikä pelkästään tai korostuneesti sijaisvanhempien tai asiantuntijoiden tulkitsena ja välittämisenä. Vanhemmat odottavat asiakirjoilta perustellusti virheettömyyttä. Osa toiveista on asioita, joihin myös laeissa ja dokumentointiohjeistuksissa on kiinnitetty huomiota (esim. Henkilötietolain [523/1999] 2. luku 9§ virheettömyysvaatimus; Laaksonen ym. 2011, 39–45). Kuten Suellen Murray ja Cathy Humphreys (2012, 6) kirjoittavat, asiakirjojen virheet ja epätarkkuudet voivat näyttäytyä kirjaamisen kohteina oleville piittaamattomuuden ja välinpitämättömyyden symboleina silloinkin, kun kyseessä vaikuttaisivat olevan päätöksenteon kannalta vähäpätöiset yksityiskohdat.

Pidän sekä lasten että vanhempien henkilökohtaisen elämän rakentumisen kannalta merkittävänä, että vanhemmilla on esittämis- ja tulkintavalta omiin tarinoihinsa institutionaalisen dokumentaation ohella. Vain dialogisuuden kautta on löydettävissä yhteinen tarina. Lastensuojelussa on kuitenkin myös tilanteita, joissa yhteisen tarinan löytäminen ei mahdollistu. Näissäkin tapauksissa voitaisiin dialogin avulla pyrkiä varmistamaan, että osapuolet ymmärtävät ne ehdot, joista käsin henkilökohtainen ja institutionaalinen tarina on

rakennettu. Koska asiakirjat ovat osa institutionaalista suhdetta ja vuorovai-
kutusta (Askeland & Payne 1999, 55),
asiakastietojärjestelmät voisivat toimia
aiempaa selkeämmin institutionaalisen
ja henkilökohtaisen kohtauspaikkana
ja ymmärrystä lisäävän dialogin synnyt-
täjinä. (Ks. Arnkil ym. 2001, 99, 103.)
Yhteisen kohtauspaikan tärkeys näkyy
muistelevan ja takautuvan kerronnan
kautta, kun se tuo esiin asiakkaiden ja
asiakirjojen suhteisiin liittyvää jännit-
teisyyttä. Jännitteet ovat todennäköi-
sesti vielä moninaisempia silloin, kun
kirjattu kietoutuu aktuaaliseen vuoro-
vaikutussuhteeseen ja tulevasta ei ole
tietoa. Tämä asettaa monenlaisia, myös
eettisiä haasteita rinnakkaisen doku-
mentaation toteuttamiselle lastensuo-
jelussa. Haasteista vähäisin ei ole asian-
osaisten omien tarinoiden asettuminen
osaksi toistensa tarinoita.

VIITTEET

- 1 "Viranomaisen toiminnan julkisuudesta annetun lain (621/1999, § 5) mukaan "*Viranomaisen asiakirjalla* tarkoitetaan viranomaisen hallussa olevaa asiakirjaa, jonka viranomainen tai sen palveluksessa oleva on laatinut taikka joka on toimitettu viranomaiselle asian käsittelyä varten tai muuten sen toimialaan tai tehtäviin kuuluvassa asiassa."
- 2 Laissa yleisten asiakirjain julkisuudesta (601/1982), luvun 3a 19 §:ssä säädetään asianosaisen oikeudesta asiakirjaan.
- 3 Kirjoittaessani äideistä sisällytän myös isoäidin tähän kategoriaan.
- 4 Haastatteluotteiden merkinnät:
 - , lyhyt tauko puheessa
 - .. puheenvuoro jää kesken, jatkaa puheenvuoroa
 - [] poistettu jakso

KIRJALLISUUS

- Aaltonen, Tarja & Leimumäki, Anna (2010) Kokemus ja kerronnallisuus – kaksi luentaa. Teoksessa Johanna Ruusuvoori & Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.) Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino, 119–152.
- Arnkil, Tom Erik & Seikkula, Jaakko & Eriksson, Esa (2001) Avoimet dialogit ja ennakoitdialogit. Sosiaaliset verkostot psykososiaalisessa työssä. Yhteiskuntapolitiikka 66 (2), 97–110.
- Askeland, Gurid Aga & Payne, Malcolm (1999) Authors and audiences: towards a sociology of case recording. *European Journal of Social Work* 2 (1), 55–65.
- Bardy, Marjatta (toim.) (2009) Lastensuojelun ytimissä. Helsinki: Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Clapton, Gary (2008) The right to information in practice: adoption records, confidentiality and secrecy. Teoksessa Chris Clark & Janice McGhee (toim.) Private and confidential? Handling personal information in the social and health services. Bristol: The Policy Press, 129–145.
- Clark, Chris & McGhee, Janice (toim.) (2008) Private and confidential? Handling personal information in the social and health services. Bristol: The Policy Press.
- De Fina, Anna & Georgakopoulou, Alexandra (2011) Analyzing Narrative. *Discourse and Sociolinguistic Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ellis, Carolyn (2007) Telling Secrets, Revealing Lives: Relational Ethics in Research With Intimate Others. *Qualitative Inquiry* 13 (1), 3–25.
- Eronen, Tuija (2008) Lastenkoti dokumentoituna, kerrottuna ja yhdessä muisteltuna. *Janus* 16 (1), 19–34.
- Eronen, Tuija (2012) Lastenkoti osana elämäntarinaa. Narratiivinen tutkimus lastenkodissa asuneiden kertomuksista. Tampere: Tampere University Press.
- Ferguson, Harry (2004) Protecting Children in Time: Child Abuse, Child Protection, and the Consequences of Modernity. New York: Palgrave Macmillan.
- Goddard, Jim & Murray, Suellen & Duncalf, Zachari (2013) Access to Child-

- Care Records: A Comparative Analysis of UK and Australian Policy and Practice. *British Journal of Social Work* 43 (4), 759–774.
- Granfelt, Riitta (1998) Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Heino, Tarja (1997) Asiakkuuden hämäryys lastensuojelussa. Sosiaalityöntekijän tuottama määrittäminen lastensuojelun asiakkaaksi. Helsinki: Stakes.
- Henkilötietolaki (523/1999).
- Huuskonen, Salla & Korpinen, Johanna & Pösö, Tarja & Ritala-Koskinen Aino & Vakkari, Pertti (2010a) Kolme polkua lastensuojelun avohuollon organisaatiossa muistissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (6), 650–658.
- Huuskonen, Salla & Korpinen, Johanna & Ritala-Koskinen, Aino (2010b) Lastensuojelun avohuolto ja seurannan selonteot. Teoksessa Anneli Pohjola & Aino Kääriäinen & Sirpa Kuusisto-Niemi (toim.) *Sosiaalityö, tieto ja teknologia*. Jyväskylä: PS-kustannus, 319–347.
- Hyvärinen, Matti & Löyttyniemi, Varpu (2005) Kerronnallinen haastattelu. Teoksessa Johanna Ruusuvaara & Liisa Tiittula (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino, 189–222.
- Hänninen, Vilma (2002) Sisäinen tarina, elämä ja muutos. *Acta Universitatis Tamperensis* 696. 5. painos. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Juhila, Kirsi (2006) Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.
- Kulmala, Anna (2005) Kertomus mielen-terveysongelmaksi määrittymisestä – saatu diagnoosi osana itseymmärrystä. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 42 (4), 281–293.
- Kulmala, Anna (2006) Kerrottuja kokemuksia leimatusta identiteetistä ja toisudesta. Tampere: Tampere University Press.
- Kääriäinen, Aino (2003) Lastensuojelun sosiaalityö asiakirjoina. Dokumentoinnin ja tiedonmuodostuksen dynamiikka. *Sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia* 1/2003. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kääriäinen, Aino (2006) Lapset sosiaalityön asiakasdokumenteissa. Teoksessa Hannele Forsberg & Aino Ritala-Koskinen & Maritta Törrönen (toim.) *Lapset ja sosiaalityö. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleenarviointia*. Jyväskylä: PS-kustannus, 45–68.
- Laaksonen, Maarit & Kääriäinen, Aino & Penttilä, Marja & Tapola-Haapala, Maria & Sahala, Heli & Kärki, Jarmo & Jäppinen, Anu (2011) Asiakastyön dokumentointi sosiaalihuollossa. Opastusta asiakastiedon käyttöön ja kirjaamiseen. *Sosiaalialan tietoteknologiahanke*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Laitinen, Merja & Uusitalo, Tuula (2007) Sensitiivisen haastattelututkimuksen eettiset haasteet. *Janus* 15 (4), 316–332.
- Laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta (621/1999).
- Laki yleisten asiakirjain julkisuudesta (601/1982).
- Lastensuojelulaki (417/2007).
- Morén, Stefan (1999) Dokumentationens roll i socialt arbete. Perspektiv och utvecklingsmöjligheter. *Socialvetenskaplig tidskrift* 6 (4), 329–342.
- Murray, Suellen & Humphreys, Cathy (2012) "My life's been a total disaster but I feel privileged": care-leavers' access to personal records and their implications for social work practice. *Child & Family Social Work*. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1365-2206.2012.00895.x/pdf>. Luettu 22.10.2012.
- Pekkarinen, Elina (2010) Stadilaispojat, rikokset ja lastensuojelu. Viisi tapaustutkimusta kuudelta vuosikymmeneltä. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Pösö, Tarja & Eronen, Tuija (2013) Five years in care: documented lives and time trajectories in child welfare. *Child & Family Social Work*. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/cfs.12069/pdf>. Luettu 27.8.2013.
- Roose, Rudi & Mottart, Andre & Dejonckheere, Nele & van Nijnatten Carol & De Bie Maria (2009) Participatory social work and report writing. *Child and Family Social Work* 14, 322–330.
- Saurama, Erja (2002) Vastoin vanhempien tahtoa. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Smart, Carol (2007) *Personal life: new directions in sociological thinking*. Cambridge: Polity Press.

- Swain, Shurlee & Musgrove, Nell (2012) We are the stories we tell about ourselves: child welfare records and the construction of identity among Australians who, as children, experienced out-of-home "care". *Archives and Manuscripts* 40 (1), 4–14.
- Smythe, William E. & Murray, Maureen J. (2000) Owning the Story: Ethical Considerations in Narrative Research. *Ethics & Behavior* 10 (4), 311–336.
- Taylor, Carolyn (2008) Trafficking in facts: writing practices in social work. *Qualitative Social Work* 7 (1), 25–42.
- Urek, Mojca (2005) Making a Case in Social Work. The Construction of an Unsuitable Mother. *Qualitative Social Work* 4 (4), 451–467.
- Valtonen, Marjo Rita (2005) Tapaustutkimus poliisin esitutkinnan dokumentoinnista: asiakirjahallinnan näkökulma. *Arkistoyhdistyksen julkaisu* 10. Helsinki: Arkistoyhdistys.
- Vierula, Tarja (2012) Asiakkaiden ja asiakirjojen väliset suhteet lastensuojelussa. Vanhempien näkökulma. *Janus* 20 (2), 149–167.
- Vierula, Tarja (2013) Lastensuojelun asiakirjakäytäntöjen tahattomat seuraukset vanhempien kokemina. Teoksessa Merja Laitinen & Asta Niskala (toim.) *Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä*. Tampere: Vastapaino, 272–298.